

УДК 94(477) «1914/1917»

Тимофій Герасимов

ЦУКРОВІ ПЕРИПЕТІЇ В ПРАВОБЕРЕЖНИХ МІСТАХ У РОКИ «ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ» (1914–1917 РР.)

У статті розглянуто вплив спричиненої Першою світовою війною кризи в цукровій сфері на повсякденне життя мешканців Правобережної України. З'ясовано, що нестача цукру відчувалася на місцевих ринках уже в перший воєнний рік внаслідок нестачі робочої сили на селі після оголошення мобілізації. Зазначено, що в 1916 р. колапс транспортної системи та спекулятивні дії виробників і торговців перетворили продукт у дефіцитний товар. Цукрова спекуляція набрала неймовірного розмаху. У відповідь царський уряд вдався до запровадження карткової системи на цукор.

Ключові слова: цукор, спекуляція, Правобережна Україна, повсякденність, Перша світова війна.

На початку ХХ ст. український цукор успішно проникав на зовнішні ринки, ставши одним з головних товарів експорту з царської Росії. Щоправда, його внутрішнє споживання в межах імперії значно відставало від передових капіталістичних країн. Утім, впродовж 1896–1913 рр. споживання цукру на душу населення зросло майже вдвічі, склавши 17 фунтів на рік [1, с. 19]. Антиалкогольна кампанія в Російській імперії, що стартувала майже одночасно із початком війни, призвела до підвищення ролі цукру в повсякденному споживанні населення. Мова йшла про популяризацію в народі чаю [2, с. 2], який бодай частково міг замінити відсутність міцних спиртних напоїв в офіційному продажі й зазвичай пився підсолодженим, та, власне, про використання цукру для самогонваріння. За такої тенденції виробництво та транспортування продукту до споживача мало бути налагодженим, як годинниковий механізм, оскільки в іншому випадку містам загрожував дефіцит цукру. Це, зокрема, стосувалося й регіону, в якому його виробляли найбільше, – Правобережної України.

У радянській історіографії, як і в сучасній українській, так зване «цукрове питання» здебільшого висвітлено в рамках економічної історії. З-поміж науковців, у працях яких досліджено виробництво та торгівлю цукром у роки Першої світової війни, варто назвати П. Лященка [3], С. Орлик [4], О. Реєнта та О. Сердюка [5], О. Сидорова [6], Н. Шапошникову [1]. Водночас про проблему споживання цукру в українських містах згадано в науковій роботі дослідниці повсякденної історії О. Вільшанської [7].

Київська цукрова біржа реагувала на вступ держави у війну значним скороченням оборотів. Утримувалися від купівлі товару як великі ділки, так і дрібні торговці [8, с. 3]. Нова економічна кон'юнктура, за якої певний час зберігалася непередбачуваність на цукровому ринку, що могла призвести до небажаних фінансових ризиків, підштовхувала бізнесові кола до вичікувальної позиції. Насамперед їх не міг не турбувати можливий зрив роботи цукроварень Правобережної України через нестачу палива [5, с. 74]. Російський уряд, зі свого боку, намагаючись компенсувати відсутність надходжень до державної казни від горілчаної монополії, підвищив податок на цукор до 25 коп. з одного пуда, тим самим автоматично піднімаючи на нього ціни в роздрібній торгівлі, де відразу ж почалися зловживання. Відтоді один фунт товару подорожчав на 25 % – з 15 – до 20 коп. [9, с. 1].

Традиційні проблеми з транспортом, нестача робочої сили на селі та цукрових заводах, а також недостатня кількість промислового устаткування тощо – усе це створювало парадоксальну, на перший погляд, ситуацію, що полягала в цукровому дефіциті в містах у регіоні, який у імперії Романових не знав собі рівних за масштабами виробництва цукру. Для населення Києва, скажімо, на цукровий «голод» довелося чекати зовсім недовго – до лютого 1915 р. [10, с. 2]. Ситуацією одразу намагалися скористатися місцеві торговці, інколи продаючи цукор лише разом із додатковим товаром, наприклад, чаєм, крохмалем й навіть порожньою банкою з-під огірків [11, с. 2]. Восени того ж року від дефіциту продукту потерпали мешканці Звенигородки. Її пересічному обивателю було важко зрозуміти, чому цукру в місті настільки мало й він коштував 22 коп. за один фунт, у той час, коли навколо так багато працювало цукрових заводів [12, арк. 203 зв.].

Упродовж більшої частини 1916 р. проблема з цукром у правобережних містах нагадувала стихійне лихо. У Волинській губернії напередодні старту сезону цукроваріння цукровий «голод» вважали найбільшим з усіх «голодів» [13, с. 5]. Улітку того ж року у Вінниці, на Миколаївському проспекті, вишикувалися довгі черги за цукром по 23 коп., який продавали в магазині товариства споживачів, оскільки в інших торгових точках ціна становила до 45 коп. «Хвіст» черги починав збиратися о 07.00 ранку [14, с. 2]. Через те, що цукор продавали в одні руки в обмеженій кількості, нерідко в різних частинах однієї черги стояли чоловіки, дружини й діти, які приховували свої родинні зв'язки [15, с. 2].

Пануюча скрізь спекуляція, як паразитичне явище, народжене на продовольчих проблемах міст, проявилася в колосальних масштабах афер у цукровій сфері, якими займалися промисловці, фінансисти, залізничники, високопосадовці тощо. Декотрих із них у народі називали «цукровими королями» [16, с. 2]. Найбільше про них дізнаємось у 1916 р. Так, у липні «Юго-Западный край» писав про появу на місцевих ринках компанії багатих капіталістів, які посилено скуповували цукрові заводи. Купували переважно одні й ті ж особи, не рахуючись із грошовими сумами: за заводи, що незадовго до того оцінювалися в 2–3 млн крб., платили по 8–10 млн крб. [17, с. 2]. Загальновідома корумпованість бюрократичної системи Російської імперії дозволяла здійснювати «темні» цукрові справи фактично безкарно. Винятком можна хіба що назвати цукрозаводчиків І. Бабушкіна та Ю. Гепнера, яких, згідно з розпорядженням військової влади, у жовтні 1916 р. арештували в Києві за звинуваченням у великих цукрових спекуляціях [18, с. 2].

Іншим способом заробляння на цукрі стали його крадіжки на залізниці та заводах. Восени 1916 р. житомирська преса повідомила про зникнення зі станції Рівне двох вагонів товару, призначених для мешканців Луцька [19, с. 4]. Крім того, значно виросла втрата цукру під час перевезення, яка досягала 30 та більше пудів з одного вагону (традиційна норма недостачі внаслідок його втрат під час перевезення становила 1–1,5 пуда). Почастішали й випадки розкрадань на виробництві. Адміністрації деяких заводів фіксували добову кількість крадіжок цукру в 20 пудів. Збути товар за вигідною ціною було зовсім не складно, оскільки у вільному продажі він цінувався дуже високо [20, с. 2].

Карткову систему почали запроваджувати на Правобережній Україні в другій половині 1916 р., відколи весь цукор до міст став надходити від спеціально створеної структури – «Центросахар». Зазвичай, місячна норма на людину становила 2–3 фунти [21, с. 3; 22, с. 4; 23, с. 2]. У Вінниці, наприклад, у жовтні на кожний наявний у картці талон видавали по 2,5 фунти цукру за ціною 17 коп. за цукор-пісок та 24 коп. за рафінад [24, с. 2]. Поява у вжитку цукрової картки, яка дуже цінувалася, призвела до численних випадків її крадіжок у місті [25, с. 3]. Біля міських лавок знову з'явилися довгі черги, а разом із ними – «професіонали», що були готові стояти в них за окрему плату. За цю роботу вони отримували до 2 крб. щодень [26, с. 2]. Утім, впровадження карток на цукор у Вінниці сприяло бодай якомусь покращенню побутових умов її мешканців. Це, зокрема, знайшло вираження в опублікованій у місцевій газеті розповіді про неабияке здивування вінницької родини від її запрошення на чай [27, с. 2].

У листопаді 1916 р. група жителів Бердичева звернулася до військової влади зі скаргою на зловживання міської влади з цукровими картками. Зазначалося, що один із гласних думи – М. Дорошевський, відповідальний за постачання населенню цукру, за кожну видану картку брав по 1 крб., посилаючись на необхідність фінансування якогось фонду. Проведене розслідування підтвердило слова бердичівців. До того ж під суд віддали не лише Дорошевського, а й міського голову Швіндта, якому інкримінували службову бездіяльність [28, с. 4].

Цілком зрозуміло, що розподіл карток на цукор серед населення супроводжувався багатьма труднощами, особливо в такому величезному місті, як Київ. Для введення карткової системи його розділили на 20 продовольчих реєстраційних районів. Мешканців реєстрували лише за місцем проживання [29, с. 2]. Мати відомої дослідниці української історії Н. Полонської-Василенко – М. Меншова, 12 листопада 1916 р. писала своєму чоловікові про те, як до її помешкання приходив студент для збору відомостей щодо кількісного складу родини. В іншому листі, написаному за 4 дні, вона з тривогою зазначала: «Кажуть, що цукру не буде, а нині за карткової системи більше 2,5 фунтів нікому не дадуть» [30, арк. 99, 114]. Та навряд чи Марія Федорівна могла передбачити створення картковою системою хаосу в продажі цукру. Проблема полягала в незнанні багатьох киян точних місць розташувань цукрових лавок, у яких вони мали право отримувати нормовану кількість товару. Тому не рідко обиватель, постоявши в черзі, в останній момент дізнавався про те, що він потрапив не до тієї дільничної лавки [31, с. 2].

Отже, Перша світова війна катастрофічно позначилася на виробництві та торгівлі цукром на Правобережній Україні. Надзвичайно багатий на цукор регіон опинився в ролі героя крилатого українського виразу: «на те він і кравець, щоб подертий жупан носити». За таких умов колись доступний продукт перетворювався на «біле золото», що створило величезний простір для махінацій як на побутовому, так і на промисловому рівнях. Внаслідок того нагальна необхідність вирішення побутових проблем фактично не залишала в свідомості міського населення місця для зацікавленості у продовженні війни.

Список використаних джерел

1. Шапошнікова Н. О. Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 р.) / Н. О. Шапошнікова. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 174 с. 2. Сахар, сельское хозяйство и государственные доходы // Подолянин. – 1916. – 2 октября. – С. 2. 3. Лященко П. И. История народного хозяйства СССР. Т. 2 / П. И. Лященко. – М.: Госполитиздат, 1952. – 735 с. 4. Орлик С. В. Українське

повітове місто і Велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін / С. В. Орлик // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / Ред. кол.: О. П. Реєнт (гол. редкол.), В. В. Шевченко (секр. редкол.), В. Й. Борисенко та ін. – Вип. XXIII. – К.: Інститут історії України, 2014. – С. 114–133. 5. Реєнт О. Перша світова війна і Україна / О. Реєнт, О. Сердюк – К., 2004. – 480 с. 6. Сидоров А. Л. Экономическое положение России в годы Первой мировой войны / А. Л. Сидоров. – М.: Наука, 1973. – 656 с. 7. Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Вільшанська // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 56–70. 8. Тревожность политического момента // Подолянин. – 1914. – 17 сентября. – С. 3. 9. Пауки хищники // Южная копейка. – 1914. – 20 ноября. – С. 1. 10. Недостаток сахара // Южная копейка. – 1915. – 2 февраля. – С. 1. 11. Мелочи жизни // Южная копейка. – 1915. – 13 мая. – С. 2. 12. Державний архів Київської області, ф. 9, оп. 31, спр. 17, 241 арк. 13. К предстоящей сахарной кампании на Волыне // Жизнь Волыни. – 1916. – 8 сентября. – С. 5. 14. В настоящее время... // Юго-Западный край. – 1916. – 10 июля. – С. 2. 15. Маленький фельетон // Юго-Западный край. – 1916. – 28 июля. – С. 2. 16. Заволода Л. Сахарные короли / Л.Заволода // Южная копейка. – 1916. – 12 февраля. – С. 2. 17. Скупка сахарных заводов // Юго-Западный край. – 1916. – 12 июля. – С. 3. 18. Арест сахарозаводчиков // Южная копейка. – 1916. – 22 октября. – С. 2. 19. Затерявшиеся 2 вагона сахара // Жизнь Волыни. – 1916. – 6 декабря. – С. 4. 20. Недостача сахара // Юго-Западный край. – 1916. – 20 ноября. – С. 3. 21. 2 фунта сахара в месяц // Жизнь Волыни. – 1916. – 7 октября. – С. 3. 22. Введение карточной системы на сахар в Луцке и в уезде // Жизнь Волыни. – 1916. – 26 ноября. – С. 4. 23. В г. Литине с 1 ноября... // Юго-Западный край. – 1916. – 2 декабря. – С. 2. 24. Сахарные заводы... // Юго-Западный край. – 1916. – 14 октября. – С. 2. 25. Карточка на сахар... // Юго-Западный край. – 1916. – 26 октября. – С. 3. 26. В святки с «хвостами»... // Юго-Западный край. – 1916. – 28 октября. – С. 2. 27. Винницкие картинки // Юго-Западный край. – 1916. – 30 октября. – С. 2. 28. Злоупотребления с сахаром // Киевская мысль. – 1916. – 15 ноября. – С. 4. 29. Сахарные карточки // Киевская мысль. – 1916. – 18 октября. – С. 2. 30. Центральный державний архів-музей літератури і мистецтва України, ф. 542, оп. 1, спр. 311, 300 арк. 31. Сахарные недоразумения // Южная копейка. – 1916. – 19 ноября. – С. 2.

Тимофей Герасимов

САХАРНЫЕ ПЕРИПЕТИИ В ПРАВОБЕРЕЖНЫХ ГОРОДАХ В ГОДЫ «ВЕЛИКОЙ ВОЙНЫ» (1914–1917 ГГ.)

В статье рассмотрено влияние вызванного Первой мировой войной кризиса в сахарной сфере на повседневную жизнь жителей Правобережной Украины. Установлено, что недостаток сахара ощущался на местных рынках уже в первый военный год вследствие недостатка рабочей силы на селе, после объявления мобилизации. Отмечено, что в 1916 г. коллапс транспортной системы и спекулятивные действия производителей и торговцев превратили продукт в дефицитный товар. Сахарная спекуляция набрала невероятного размаха. В ответ царское правительство прибегло к введению карточной системы на сахар.

Ключевые слова: сахар, спекуляция, Правобережная Украина, повседневность, Первая мировая война.

Tymofiy Gerasymov

SUGAR PERIPETIAS IN THE RIGHT-BANK UKRAINE TOWNS IN THE YEARS OF «GREAT WAR» (1914–1917)

The influence of crisis in sugar sphere by the First World War on daily-life of the Right-Bank Ukraine residents was analyzed in the article. It's established that lack of sugar was observed at the local markets even in the first war year in consequence of lack of labour force in the village after declaration of mobilization. The collapse of transport system and a speculative actions of producer and methods are noted to turn a product into scarce goods. Sugar speculation continually gained in scope. In reply the tsar's government resorted to card system induction for sugar.

Key words: sugar, speculation, the Right-Bank Ukraine, daily-life, the First World War.